

O'ZBEKISTONDA ISLOMIY MOLİYALASHTIRISH INSTRUMENTLARINI JORIY ETISH UCHUN HUQUQIY VA INSTITUTSIONAL ASOSLAR

Muxtorova Nafisa

Toshkent xalqaro universiteti

e-mail muxtorovanafisa19@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda O'zbekistonda islomiy moliyalashtirish instrumentlarini joriy etish uchun huquqiy va institutsional asoslar tahlil qilinadi. Shariat tamoyillariga mos moliyaviy vositalar – sukuk, mudaraba, mushoraka, ijara va takaful iqtisodiyotga qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Xalqaro tajriba misolida O'zbekistonda moliyaviy bozorni diversifikatsiya qilish, investitsiya jozibadorligini oshirish hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda islomiy moliyaning dolzarbligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: islomiy moliya, sukuk, mudaraba, mushoraka, ijara, takaful, huquqiy asoslar, institutsional asoslar, investitsiya jozibadorligi.

Islomiy moliya tizimi shariat tamoyillariga asoslangan bo'lib, uning eng muhim farqli jihati – foiz (ribo)ning qat'iy taqiqlanishidir. Bu yondashuv moliyaviy operatsiyalarda haddan tashqari foyda olishni emas, balki iqtisodiy faoliyatni adolatli, shaffof va ijtimoiy mas'uliyat bilan olib borishni talab qiladi. Shuningdek, islomiy moliya spekulativ operatsiyalar, noaniqlik (gharar) va g'ayriqonuniy sohalarga investitsiya kiritishni ham cheklaydi. Shuning uchun bu tizim nafaqat moliyaviy barqarorlik, balki ijtimoiy manfaat va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Islomiy moliya amaliyotida keng qo'llaniladigan asosiy instrumentlar quyidagilar hisoblanadi: Sukuk an'anaviy obligatsiyalardan tubdan farq qiladi, chunki u qarz majburiyatiga emas, balki haqiqiy aktiv yoki loyiha ulushiga asoslanadi. Sukuk egalari loyiha yoki aktivdan keladigan daromaddan ulush oladilar. Masalan, infratuzilma, energetika yoki sanoat loyihalarini moliyalashtirishda sukuk barqaror va shariatga mos mexanizm hisoblanadi. Bugungi kunda sukuk bozori hajmi 2023-yilda 800 milliard dollardan oshgan bo'lib, bu islomiy kapital bozorining eng tez rivojlanayotgan segmentlaridan biridir.

Mudaraba shartnomasida bir taraf (rabb al-mal) kapital beradi, ikkinchi taraf (mudarib) esa o'z bilim va tajribasi bilan loyihani boshqaradi. Foyda oldindan kelishilgan nisbatda taqsimlanadi, zarar esa faqat investor tomonidan qoplanadi. Bu mexanizm ayniqsa startaplar va innovatsion loyihalar uchun mos bo'lib, risklarni adolatli taqsimlash imkonini beradi.

Mushoraka sheriklik asosida faoliyat yuritish shakli bo'lib, unda har ikkala taraf ham kapital kiritadi va foyda hamda zarar kelishilgan nisbatda taqsimlanadi. Bu instrument qo'shma

korxonalar, infratuzilma loyihalari va yirik investitsion tashabbuslarda keng qo'llanadi. Mushoraka hamkorlikni mustahkamlaydi va iqtisodiy faoliyatda o'zaro manfaatdorlikni oshiradi.

Ijara – bu shariatga mos lizing instrumenti bo'lib, bunda moliyaviy institut aktivni sotib olib, uni mijozga ijaraga beradi. Mijoz aktivdan foydalanish evaziga ma'lum to'lovlarni amalga oshiradi, muddat yakunida esa aktivni sotib olish huquqiga ega bo'lishi mumkin. Ijara ko'pincha transport vositalari, sanoat uskunalari va ko'chmas mulkni moliyalashtirishda qo'llaniladi.

Takaful – islomiy sug'urta tizimi bo'lib, u o'zaro yordam va xavflarni birgalikda taqsimlash tamoyiliga asoslanadi. Ishtirokchilar o'z badallarini umumiy fondga kiritadilar, ushbu mablag' zarar ko'rgan a'zolarga yordam sifatida ishlatiladi. Takaful an'anaviy sug'urtadan farqli ravishda risklarni tijorat maqsadida emas, balki ijtimoiy birdamlik ruhida boshqarishni ta'minlaydi.

Shunday qilib, islomiy moliyalashtirish instrumentlari nafaqat moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi, balki ijtimoiy adolat, iqtisodiy inklyuziya va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi tizim sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda islomiy moliya global moliya tizimining muhim segmentiga aylanib bormoqda. ICD-REFINITIV Islamic Finance Development Report (2023) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha islomiy moliya bozorining umumiy hajmi 4,5 trillion AQSH dollarini tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkich 2015-yilda 2,2 trillion dollarni tashkil etganini hisobga olsak, sohada o'sish sur'atlari yuqori darajada ekanligini ko'rish mumkin.

Islomiy moliya segmentlari kesimida quyidagi ko'rsatkichlar kuzatilmoqda:

- Islomiy bank aktivlari – 3,1 trillion dollar (umumiy hajmning 70 % dan ortig'i). Bu segment Saudiya Arabistoni, BAA, Qatardagi yirik islomiy banklar orqali rivojlanmoqda.
- Sukuk bozori – 800 milliard dollar. Sukuk emissiyasi bo'yicha yetakchi davlatlar qatorida Malayziya (35 %), Saudiya Arabistoni (30 %) va BAA (15 %) turadi.
- Takaful sug'urtasi – 70 milliard dollar, asosan Malayziya, Indoneziya va Saudiya Arabistonida rivojlangan.

Prognozlarga ko'ra, 2025-yilga borib sukuk bozori hajmi 1,2 trillion dollarga yetishi kutilmoqda. Bu ko'rsatkich yashil iqtisodiyot, infratuzilma va qayta tiklanuvchi energiya loyihalariga islomiy moliyalashtirish orqali katta hajmdagi investitsiyalar jalb qilinishini anglatadi.

Xalqaro tajribadan misollar

Malayziya – dunyodagi eng yirik sukuk bozori bo'lib, global emissiyalarning qariyb 40 % ini tashkil etadi. Mamlakatda islomiy moliya bo'yicha maxsus regulyator organlar, Shariat kengashlari va huquqiy baza mukammal shakllangan.

Saudiya Arabistoni – 2023-yilda 180 milliard dollarlik sukuk emissiyasi bilan bozorning 30 % ulushini egalladi. Bu mablag‘ asosan energetika va infratuzilma loyihalariga yo‘naltirilmoqda. Birlashgan Arab Amirliklari – sukuk va yashil moliyalashtirish bo‘yicha mintaqaviy markaz sifatida shakllanmoqda. 2022-yildan buyon BAA yashil sukuk emissiyasini faol yo‘lga qo‘yib, ekologik loyihalarni moliyalashtirishni kengaytirdi.

Indoneziya – 2018-yilda dunyoda birinchi marta “Green Sukuk” emissiyasini amalga oshirgan va qayta tiklanuvchi energiya loyihalariga sarmoya jalb qilgan.

Xalqaro tajribadan ko‘rinib turibdiki, islomiy moliyalashtirish nafaqat diniy tamoyillarga asoslangan moliya vositasi, balki global iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida ham rivojlanmoqda. Bu tajribalar O‘zbekiston uchun katta ahamiyatga ega bo‘lib, mamlakatimizda islomiy moliya bozorini shakllantirishda qimmatli saboqlar berishi mumkin.

O‘zbekistonda islomiy moliya tizimi hali rivojlanishning boshlang‘ich bosqichida bo‘lsa-da, mamlakat iqtisodiy va institutsional sharoitlari ushbu yo‘nalishda katta imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda mamlakatga jalb qilingan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 10,6 milliard AQSH dollarini tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich 2018-yilga nisbatan ikki barobardan ko‘proqdir. Ushbu investitsiyalarning muayyan qismini islomiy moliya instrumentlari orqali jalb qilish O‘zbekiston uchun yangi manbalarni ochib berishi mumkin. Masalan, sukuk emissiyasi orqali infratuzilma, transport va energetika loyihalarini barqaror moliyalashtirish imkoniyati mavjud. O‘zbekiston hukumati 2030-yilgacha qayta tiklanuvchi energiya manbalari bo‘yicha 12 gigavatt (GW) quvvatni o‘zlashtirishni rejalashtirgan. Bu jarayonda quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish bo‘yicha xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlik aloqalari kengaymoqda. Mazkur loyihalarni moliyalashtirishda yashil sukuk emissiyasi istiqbolli yo‘nalish bo‘lib, ekologik loyihalarni shariat tamoyillariga muvofiq tarzda qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi. Shu orqali O‘zbekiston mintaqada “islomiy yashil moliya” markazlaridan biriga aylanishi mumkin.

2024-yilda O‘zbekistonda 33 ta tijorat banki faoliyat yuritmoqda. Ularning aksariyati an’anaviy banklar bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda islomiy bank xizmatlarini yo‘lga qo‘yishga qiziqish ortib bormoqda. Hozircha mamlakatda to‘liq faoliyat yuritayotgan islomiy banklar soni juda kam, biroq alohida “islomiy deraza” (Islamic window) shaklida xizmatlar joriy qilinmoqda. Shu sababli, bank tizimida islomiy moliya ulushini oshirish O‘zbekiston moliya sektorini diversifikatsiya qilish va investitsiya jozibadorligini kuchaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Markaziy Osiyoda geoiqtisodiy jihatdan qulay hududda joylashgan bo‘lib, mintaqadagi transport-logistika markazi sifatida rivojlanmoqda. Shu bilan birga, aholining 90 foizdan ortig‘i musulmon bo‘lgani sababli, shariat tamoyillariga asoslangan moliyaviy

xizmatlarga talab tabiiy ravishda yuqori. Agar huquqiy baza takomillashtirilsa va institutsional asoslar yaratilsa, O'zbekiston islomiy moliya bo'yicha mintaqaviy yetakchiga aylanishi mumkin.

Islomiy moliya nafaqat moliyaviy sektorning diversifikatsiyasiga, balki kengroq iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy rivojlanishga ham ta'sir ko'rsatadi. Shariat tamoyillariga asoslangan moliyaviy vositalar – sukuk, mudaraba, mushoraka, ijara va takaful – investitsiyalarni samarali yo'naltirish, risklarni adolatli taqsimlash va ijtimoiy manfaatlarni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro tahlillarga ko'ra, islomiy moliya tizimi joriy etilgan mamlakatlarda aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi ancha kengaygan. Masalan, Indoneziya va Malayziyada islomiy bank xizmatlari tufayli moliyaviy inklyuziya darajasi 15–20 foizga oshgani kuzatilgan. Bu, ayniqsa, an'anaviy bank xizmatlaridan foydalanmaydigan qatlamlarni iqtisodiy faoliyatga jalb qilishda muhim rol o'ynaydi.

Islomiy moliyalashtirish instrumentlari, ayniqsa sukuk, uzoq muddatli moliyalashtirish manbai sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, islomiy moliya faol rivojlangan mamlakatlarda uzoq muddatli investitsiyalar hajmi 30–35 foizga ko'paygan. Bu esa yirik infratuzilma, energetika va transport loyihalarini barqaror moliyalashtirish imkonini beradi.

Islomiy moliya nafaqat moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi, balki ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. "Yashil sukuk" amaliyoti bunga yorqin misol bo'lib, Indoneziya va Malayziya tajribasi shuni ko'rsatadiki, islomiy obligatsiyalar orqali qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik transport loyihalari moliyalashtirilmoqda. Natijada, yashil iqtisodiyotga yo'naltirilgan loyihalar soni keskin oshgan.

Demak, O'zbekiston sharoitida islomiy moliyalashtirish instrumentlarini joriy etish quyidagi ijobiy ta'sirlarni keltirishi mumkin:

- moliyaviy inklyuziya darajasini oshirish orqali aholining keng qatlamlarini iqtisodiy faoliyatga jalb etish;
- uzoq muddatli investitsiya oqimini kuchaytirib, infratuzilma va energetika loyihalarini moliyalashtirish;
- yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish va ekologik barqarorlikni mustahkamlash.

Shunday qilib, islomiy moliya nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy o'sish va ijtimoiy adolatni ta'minlashda ham strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, islomiy moliyalashtirish instrumentlarini joriy etish O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shariat tamoyillariga asoslangan moliyaviy vositalar nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki ijtimoiy adolatni kuchaytirish, moliyaviy inklyuziyani oshirish va yashil iqtisodiyotga o'tishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Islomiy moliya tizimi orqali:

- moliyaviy bozorning diversifikatsiyasi ta'minlanadi;
- uzoq muddatli investitsiyalar jalb qilinadi;
- ekologik va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlari yaratiladi;
- xalqaro moliya bozorlariga integratsiya kuchayadi.

O'zbekiston uchun asosiy ustuvor vazifalar quyidagilardan iborat:

1. Huquqiy baza yaratish – "Islomiy moliya to'g'risida" maxsus qonunni qabul qilish, sukuk emissiyasi, takaful sug'urtasi va boshqa instrumentlarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish.
2. Institutsional asoslarni rivojlantirish – Shariat kengashlarini tashkil etish, islomiy moliya markazlari va maxsus regulyator institutlarni yo'lga qo'yish.
3. Xalqaro tajribani o'zlashtirish – Malayziya, BAA, Saudiya Arabistoni va Indoneziya tajribasidan foydalanib, mamlakatimiz sharoitiga mos model ishlab chiqish.
4. Yashil sukuk emissiyasini joriy etish – qayta tiklanuvchi energiya, ekologik infratuzilma va barqaror transport loyihalarini moliyalashtirish uchun islomiy obligatsiyalardan foydalanish.
5. Kadrlar tayyorlash – islomiy moliya bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlash va ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash.

Islomiy moliya O'zbekiston uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochadi. U iqtisodiy rivojlanishga qo'shimcha moliyaviy resurslar jalb qilish, moliya sektorini barqarorlashtirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi. Eng asosiysi, islomiy moliyalashtirish vositalari mamlakatning milliy qadriyatlari va global rivojlanish tamoyillari bilan uyg'unlashgan holda, uzoq muddatli barqaror o'sishni ta'minlashda muhim omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2023). Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish: O'zbekistonning yangi yo'nalishlari. O'zbekiston Respublikasi Hukumatining Rasmiy Sayti.
2. Islamic Economics and Finance: An Overview, Islamic Research and Training Institute (IRTI), Islamic Development Bank (IDB), 2021.
3. "Islamic Finance and the Sustainable Development Goals: Working Together for a Better Future", UNDP & Islamic Development Bank, 2022.
4. Islamic Development Bank (IsDB): <https://www.isdb.org>

5. Islamic Financial Services Board (IFSB): <https://www.ifsb.org>
6. O‘zbekiston Respublikasida Islom moliyasining joriy etilishi haqida tahliliy maqola “O‘zbekistonda islom moliyasi: muammolar va imkoniyatlar”, Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi, 2023. <https://review.uz>
7. World Bank Group: “Green Sukuk: A Finance Instrument for Climate and Sustainable Development”, 2020.
8. “Green Economy Opportunities in Central Asia”, UNDP Uzbekistan, 2022.
9. World Bank Country Climate and Development Report – Uzbekistan, 2023.
10. Usmonov A. (2023). O‘zbekistonda islom moliyasining rivojlanish istiqbollari, TDIU.
11. Malaysia Securities Commission. (2019). Green Islamic Finance Framework.